

שער הרזים

לר' טודרוס בן יוסף הלוי אבולעפיה

ההדירה לפי כתבייד וצירפה מבוא, מראי מקומות והערות

מיכל קושניר-אורון

מוסד ביאליק • ירושלים
בשיתוף ביתהספר למדעי היהדות ע"ש חיים רוזנברג
אוניברסיטת תל-אביב

תוכן העניינים

39-11	מבוא
13	א. קווים לתולדות ר' טודרוס אבולעפיה וכתביו
17	ב. תורת הקבלה בכתבי ר' טודרוס אבולעפיה
22	ג. תורת הנפש והגלגול בכתבי ר' טודרוס אבולעפיה
24	ד. תורת הרע בכתבי ר' טודרוס אבולעפיה
30	ה. לשאלת מקורותיו של ר' טודרוס אבולעפיה
36	ו. כתביהיד של ספר 'שער הרזים'
153-41	ספר 'שער הרזים'
155	נספחים
157	רשימת הקיצורים
159	ביבליוגרפיה
164	חילופי נוסחאות
175	מפתחות
177	מפתח פסוקי המקרא
186	מפתח ספרות חז"ל
189	מפתח עניינים
196	מפתח שמות

א. קווים לתולדות ר' טודרוס אבולעפיה וכתביו

ר' טודרוס בן יוסף הלוי נולד בכורגוס אשר בספרד, כנראה בשנת 1220, ומת בטולדו בשנת 1298¹. משפחתו, משפחת אבולעפיה, היתה מפורסמת ומכובדת בספרד. דודו, ר' מאיר הלוי אבולעפיה, היה ראש־הגולה ונודע במלחמתו נגד הרמב"ם וכתביו². ר' טודרוס, שחי בתקופת מלכותם של פרננדו השלישי ואלפונסו העשירי, עלה לגדולה בזכות חוכמתו ועושרו והיה – כדודו – ראש יהודי קסטיליה.

בתקופה זו (המאה הי"ג) הושלמה ונגמרה הרקונקוויסטה, עם כיבושן של רוב ערי אנדלוסיה. הן פרננדו השלישי והן אלפונסו העשירי זכו לעזרתם ולעצתם של היהודים, וכהוקרה על כך הם הטילו עליהם תפקידים חשובים³. מתעודות ששרדו נמצאנו למדים, כי היהודים קיבלו בעת ההיא בתים וקרקעות, שניתנו להם כמתנה וכקניין־עולם⁴. יהודים רבים מערי אנדלוסיה הנכבשת הצטרפו לשורות הצבא והמלך, ועברו להתגורר בטולדו, אשר הפכה להיות בתקופה זו מרכז יהודי גדול ורבי־השפעה. בתקופת שלטונו של אלפונסו העשירי ניתנה ליהודים הזכות להתארגנות פנימית ורשות שיפוט עצמי בדיני נפשות. המלך היה ממנה על היהודים 'זקן' עליון, שפונה בתואר 'הרב' (el-rab), שבעיקרו שימש בתפקיד שיפוטי מטעם המלכות⁵.

מן המקורות המצויים בידינו עולה לפנינו דמותו של ר' טודרוס כאיש־ציבור וכמנהיג לאומי דתי. אדם רחב־אופקים, בקי במקורות וחרזן לעת מצוא, מחד גיסא, ואיש היודע את טכסיסי החצר ומוצא מהלכים ללב המלך והמלכה, מאידך גיסא. הוא נודע גם כאחד מראשוני המקובלים בספרד (בן הדור השני), ומכתביו ניתנו ללמוד

- 1 הדעות חלוקות בשאלה זו. לפי גרץ, דברי ימי ישראל (עמ' 383), חיר' טודרוס בין השנים 1234–1304. בער מצייין את זמן פטירתו בשנת 1283 (ראה בער, ספרים, עמ' 310–321; טודרוס בן יהודה, עמ' 19–55). כאן הלכנו בעקבות שלום, אבולעפיה (ב), עמ' 194–195. ר' דוד בן יהודה החסיד. קרית ספר ד' (תרפ"ח) עמ' 317 הע' 1.
- 2 ר' טודרוס מזכירו בספר 'אוצר הכבוד', ומתוך הדברים ניתן ללמוד, כי רחש כבוד רב לדודו. וראה אוצה"כ, ראש־השנה טז, ע"ד.
- 3 תפקידי קולוניזטורים במחוזות ובערים שנחרבו על־ידי המוסלמים. וראה בער, תולדות היהודים, עמ' 65.
- 4 ראה בער, שם, עמ' 65–67.
- 5 ראה בער, שם, עמ' 70.

על התהוותם של מושגיה היסוד בקבלה. מעל לכל אלה – הוא היה אישיות מופתית שחינכה את בנייהרור לחיי צניעות וטהרה, והמסמלת בהווייתה את הניגוד המוחלט להסתגלותם של בנייהרור למנהגי האבירים ולחיי הפריצות שבחצרה המלך.

כפי הנראה, ימי נעוריו של ר' טודרוס עברו עליו בעיר בורגוס, הנמצאת ברמת קסטיליה משני עבריו של נהר ארלנסון. עיר זו, שנבנתה כמצודה בשל מיקומה הגיאוגרפי, התפתחה ושימשה אחד ממעוזי הנצרות בספרד. במאה הי"ג התפתח וגדל בה היישוב היהודי, והיא הפכה להיות לגדולה שבקהילות צפון-קסטיליה (שנייה לטולדו). אחד האישים הבולטים בתקופה זו בקהילה היהודית בבורגוס היה משה בן שמעון – המקובל, שהיה תלמידם של האחים ר' יעקב ור' יצחק הכהן מסוריאה⁶. בתקופה זו נרקמו יחסי ידידות בין ר' טודרוס לר' משה ונראה כי ר' טודרוס שמע מפי ר' יעקב וידידו מקצת מאשר למד זה מפי מוריו בקבלה.

עם שובו של ר' טודרוס לטולדו, התמנה לשמש ראש יהודי קסטיליה. עושרו, חוכמתו והיחסו המשפחתי הקנו לו מעמד רם זה, ואף המלך אלפונסו העשירי קירבו אל ביתו וצירף אותו לחבר מלוויו במסעו לצרפת⁷. בטולדו התחילה תקופת היצירה והעשייה בחייו של ר' טודרוס, ובכתביו הוא מתגלה לנו בכפל פניו. מחד גיסא, הוא מגלה עניין רב בקבלה ומחבר כתבים איזוטריים קבליים, ומאידך גיסא, הוא כותב בעניינים הלכתיים ומוסריים, הקשורים לאורחות החיים ולאירועי הזמן. בכתביו הקבליים מתגלה ר' טודרוס כאישיות ריפרודוקטיבית ומתווכת; בפועלו הציבורי הוא מתגלה כדמות לוחמת ופעלתנית. דמות זו עולה לפנינו הן מתוך דבריו והן מדברי אחרים אודותיו ואודות תקנותיו. קהילת יהודי טולדו, שצוירה בשיריו של המשורר טודרוס בן יהודה אבולעפיה (בן אחיו של ר' טודרוס הלוי), מצטיירת כחברה מעמדית, שאנשי המעמד העליון בה הינם חצרנים השטופים בחיי הוללות, פריצות וזימה⁸. המלך, שרצה להודות ליהודים על תמיכתם בו בעת הכיבוש, מינה שופטים ודיינים, והללו התמנו בשל מעמדם החברתי ועושרם, ולא דווקא בשל היותם תלמידי ייחכמים. פריקת עול המצוות הפכה לתופעה מקובלת, אם מתוך אפיקורסות מכוונת, אם מתוך רשלנות וחוסר ידיעה⁹.

6 על אישיותו וכתביו ראה שלום, ר' משה מבורגוס. על האחים ר' יעקב ור' יצחק הכהן ראה שלום, קבלות: שלום, לחקר; דן, ראשיתו של המיתוס המשיחי; פרבר-גינת, פירוש מרכבת יחזקאל.

7 בשנת 1275 ליווה ר' טודרוס את אלפונסו העשירי בנסיעתו לפגישה עם האפיפיור גריגוריוס העשירי. ר' טודרוס נשאר עם המלכה בעיר פרפינאן. פשר הישארותו שם לוט בערפל ואין בידינו עדויות או תעודה על כך; וראה בער, תולדות, עמ' 70. בעיר פרפינאן נפגש ר' טודרוס עם המשורר ר' אברהם בדרשי, ובעקבות פגישה זו נותרו בידינו איגרות חרוזות ומכתבים שהחליפו ביניהם, ועל כך אדון במאמר נפרד.

8 וראה גן המשלים והחידות, שירים קיג (תשכ"א), קמא (תקפ"ד), שמג (תשט"ו).

9 הן מדברי המשורר טודרוס בן יהודה והן מדברי ר' טודרוס הלוי בן יוסף נראה כי אין שומרים על השבת כהלכתה ומזלזלים בשמירת החגים והמועדים; בשעת התפילה מרבים בשיחות חולין, ובמקום לשבת בבית הכנסת ולשמוע דברי תורה יושבים האנשים בקרנות הרחוב ומוינים עיניהם בנשים.

- ספר סופר אמרי שפר רבים רוזים בו נרמזים¹
 אוצר נעול מאין מנעול אבני קדש בו נגנזים
 יעיר לבות יודעי בינה ופתאים בו שוכבים הוזים
 ובים חכמה יתן דרך ונתיבה תוך מים עזים
 5 לא נודעו עקבותיו כי אם לאשר מחזה שדי חוזים
 פתחו ננעל מבוא בו על כן נקרא שער הרוזים.
 נאלמתי לא אפתח פי כי אתה עשית
 אמרתי אחכמה ואשמרה לפי מחסום /
 אחריש אתאפק ובמתג ורסן עדיי אבלום /
 10 עד בואי אל מקדשי אל להשתחוות לפני המלך ה' /
 ואני נשען על ידי עושי מלאכת ה' /
 ולתת לי מהלכים בין העומדים בלילות בבית ה' /
 ודחקתי ונכנסתי אחר הקוצרים² /
 ולקטתי בין העמרים /
 15 שנים שלשה גרגרים מפורדים ומפוזרים /
 ואם מעט ואם הרבה אכלתי /
 טעם הרבש אשר בקצה המטה אשר בידם טעמתי /
 ואען ואומר ליושבים לפני /
 ראו נא כי אורו עיני /
 20 ואם התמהמהתי מבוא אחריך³ /
 למלאת את דבריך /

- 1 ר' טודרוס פותח בשיר שווה-חרוז, שבו הוא מציג את ספרו ומדמה אותו לאוצר גנוז המעיר את לבות החכמים. הוא מרמז שעקבותיו נודעו רק למעטים 'אשר מחזה שדי חוזים', ומציין כי כיוון שפתחו ננעל (בפני אלה אשר הוכמת הקבלה סגורה בפניהם) עליכן הוא נקרא 'שער הרוזים'.
 2 לדעת לייבס (המשיח, הערה 224, עמ' 147-148) הקוצרים הוא כינוי למקובלים, שהיה נפוץ בחוגו של בעל הזוהר.
 3 מכאן ואילך נראה כי הספר נכתב כאיגרת תשובה לספר שקיבל המחבר מן הנמען. שענבלום סבר (בהקדמתו לספר 'רב פעלים' לר' יצחק אבן לטיף (עמ' 5, 6) כי 'שער הרוזים' נועד לר' אבן לטיף. כנגד דעה זו יצא שלום (אבולעפיה [ב]), והוא סבור שהספר נועד לר' משה מבורגוש, שהיה כנראה מורו וידידו של ר' טודרוס. מניסוח דברי ההקדמה הבאים ניתן לראות, כי מערכת-היחסים בין הכותב והנמען היא אכן כזו שבין תלמיד לרבו וידידו, שממנו הוא מקווה לקבל עצות והערות על דבריו. בכ"י פאריס 82 (סרט 18467) נמצאת העתקה של ר' משה בן שלמה הכהן מבורגוש שבסופה קולופון וזו לשונו: 'אני משה הכהן כתבתי לנשיא טודרוס הלוי בן כבוד הנשיא מאיר הלוי והשלמתי אותם בסוף אדר ראשון תתקס"ו בברגש'. ר' טודרוס, מחבר 'שער הרוזים', היה אכן רב ונשיא יהודי קסטיליה, אך הוא היה בן יוסף, ואילו ר' מאיר הלוי היה דודו. לא ברור לי אפוא מה מקור הטעות בייחוס זה. אך אם אכן מכיון הספר לר' טודרוס הלוי שהיה נשיא בעת הזאת, ייתכן ש'שער הרוזים' נכתב כתשובה וכתשורה על מתנתו זו של ר' משה.